

ЗАМОНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИКДА КИЁСИЙ-ТАРИХИЙ ЁНДАШУВ ВА ТАРЖИМА МАСАЛАЛАРИ

Xalilova Gulzodaxon Abduvali qizi

Farg'ona davlat universiteti Lingvistika (ingliz tili)

II bosqich magistranti

gulzodaxalilova97@gmail.com

Аннотация: *Мазкур мақолада замонавий тилишуносликда киёсий-тарихий ёндашув ва таржима муаммолари хусусида мулохазалар баён қилинади.*

Калит сўзлар: *тил, тил тарраққиёти, лисоний восита, таржима, неологизм, ўзлашма неологизмлар, лексик ўзлашма, семантик ўзлашма, ижтимоий тузум.*

Таржима назарияси кейинги пайтларда жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Олимлар таржимашунослик олдида турган долзарб муаммоларни тадқиқ қилиш, шу асосда таржима амалиёти равнақи учун зарур илмий умумлашмалар яратиш ишига чинакамига киришиб кетдилар. Мазкур саъй-харакатлар асосан таржиманинг тадқиқотчилар томонидан нутқ фаолиятининг алоҳида қуриниши сифатида тан олинаётганлиги билан чамбарчас боглик булиб, эндиликда таржима масалалари кўпроқ тилшунослар эътиборини узига тортиб келмоқда.

Таржима амалиётини том маънода тилшунослик нуктаи назаридан таҳлил қилиш зарурлиги туғрисидаги фикр, аниқроғи, таржимашуносликни тилшуносликнинг ажралмас булагига сифатида тан олиш тахминан ўтган асрнинг 70-йиллари охиригача А.В.Федоров ва унинг издошлари томонидан илгари сурилиб, кўпроқ грамматик ҳолатлар муносабатидан келиб чиқиб таржималар сифати туғрисида хулосалар чиқаришни ўз олдига мақсад қилиб қуйган, уша йилларда купчилик тадқиқотчиларнинг эътиборини узига тортган таржимашуносликнинг тилшунослик юналиши ахамиятини асло камситмайди. Бу йўналиш, аксинча, ҳозирги пайтда «таржима лингвистикаси» деб номланаётган таржиманинг тилшунослик тадқиқотининг вужудга келиши учун катта туркум бўлди ва унинг ривожланишига замин яратди. [1, 102]

Таржима назариясини том маънодаги тилшунослик муаммоси таркибига киритиш жоизлиги тадқиқотнинг коммуникатив нуктаи назардан олиб борилишини тақозо этади. Коммуникатив муносабат тиллараро мулоқот жараёнида иштирок этадиган барча омилларни ҳисобга олади. У таржима қилинаётган матн таркибида мужассамлашган маълумотлардан ташқари яна ахборот берувчининг матн ташқарисида акс этган мулоқот мақсадини ҳамда таржимоннинг баён етилган фикрни туғри қабул қилиш учун зарурий маълумот, билим ва малакага эга булишини ҳам назарда тутадиги, мазкур омиллар таржима тилида тенг қийматли коммуникатив таъсирчанлик яратиш имкониятини беради. Таржима жараёнига бундай муносабат таржима назариясини лингвистик тадқиқотнинг алоҳида мустақил соҳаси сифатида ажратиш жоизлигини белгилайди. “Кенг тарқалган тиллараро коммуникация амалиёти, хусусан таржима фаолияти тилшунослик фанининг доимий кузатувида булиши лозим” деб ёзган эди Р.Якобсон. Шундай қилиб, янги-таржиманинг тилшунослик фани таркибида тадқиқ қилиниши лозимлиги ҳақидаги нуктаи назар вужудга келдики, таржима амалиётини тадқиқ қилиш шу йўл

билан олиб борилгандагина тилшуносликнинг айна тармоғи купроқ тараққий этади, такомиллашади.

Лингвистик таржима назариясининг афзаллиги шундан иборатки, у таржима амалиётининг ижодий хусусиятини эътироф этгани ва унинг бой тажрибасига таянгани ҳолда, лисоний-услубий далиллар асосида асар матнининг қиёсланаётган тиллардаги нутқий тузилишини онгли равишда илмий таҳлил этади ва шу асосда муайян танланган таржимавий вариантнинг айна ҳолат учун мақбул ёхуд номақбуллигини ҳолисона исбот қилади. Мазкур назария шу хусусияти билан илгари ҳукм сурган айрим ноаниқ, купинча тил далиллари билан боғланмаган, яъни таржималарнинг адекватлиги ёки ноадекватлиги тўғрисида қуруқ, аксарият ҳолларда субъектив мушоҳада ва муҳокамалар юритган назариялардан фарқ қилади. Бундай тадқиқот ўз олдига қиёсланаётган тиллар таркибидаги алоҳида унсурларнинг бир-бирларига мос келиш ёки келмаслик ҳолатларини муайян қилиш асосида умумий таржима назарияси учун зарур қонуниятларни ишлаб чиқиш вазифасини қўядики, бу ҳол пировардида таржимавий мувофиқликнинг яхлит тизимини вужудга келтиради. [4, 32]

Умуман олганда ҳозирги пайтда таржима муаммоларини лингвистик тадқиқ қилиш сифат жиҳатидан янги босқичга қадам қўймоқда. Бундай тадқиқот тилшуносликнинг таркибий қисми бўлмиш таржимашунослик фанининг лисоний таҳлилнинг янги соҳаси эканлигини, унинг ҳозирги замон умумлисоний муаммо асосида ривожланиши зарурлигини кўрсатади. Аслиятнинг коммуникатив тенг қийматлилигини рўёбга чиқариш нафақат нарса ва ходисалар тўғрисида ахборот берувчи нутқ воситаларининг моддий-мантаний маъноларини ҳамда уларнинг хиссий-таъсирчан ва образли-услубий жиҳатларини ўзида мужассамлаштирган мажозий вазифаларини тўғри талқин қилишни, балки фикрнинг тил ифодаси билан мулоқот иштирокчилари уртасидаги муносабатини белгилайдиган прагматик аспектини ҳам назарда тутишни талаб қилади.

Таржима амалиётини тадқиқ қилишнинг юқори натижалари усули сифатида ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан ўзининг самарадорлигини исбот қилаётган лингвистик таҳлил икки тил нутқий воситаларининг ўзига хос хусусиятларини доимо қиёслаб бориш билан чамбарчас боғлиқдир. Зеро, сунгги йилларда турли-туман мактаб ва юналишлар вакиллари эътиборини ўзига купроқ тортиб келаётган жиҳат-тилларни қиёсий ўрганиш йўли билан тадқиқ қилинаётган тиллар ходисаларининг моҳиятини очиб бериш орқали қиёсланаётган тиллардаги муайян семантик-стилистик хусусиятларнинг ўзига хос томонларини ойдинлаштиришдан иборатдир. [5, 76]

Маълумки, ҳар бир тил ўз тизимига барча босқичларида бекиёс хусусиятларга эга. Бинобарин, турли жуфт тиллар орасидаги ўзига хос хусусиятларни муайян қилиш таржима назарияси ва амалиёти учун катта аҳамият касб этади. Чунки уларнинг тизимлари орасидаги қонуний мувофиқлик ва тафовутларни аниқлаш турли даражадаги бадиий-тасвирий воситаларнинг бир тилдан иккинчи тилга таржимаси қонуниятларини белгилаш имкониятини беради. Бундай ҳолда икки тил тизимининг алоҳида бўғинларини қиёсий ўрганиш - уларнинг белгилари тизими орасидаги денотатив коннотатив ва услубий мувофиқликларни муайян қилиш, мазмунни ва прагматик мувофиқлик даражаларини аниқлаш ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Табиийки, бундай пайтда тил тизимининг алоҳида унсурлари даражаларидаги эквивалентлик эмас, балки бадиий ифода таркибида ўз аксини топган мазмуний-услубий, хиссий-таъсирчан ва прагматик вазифалар уйғунлиги асос қилиб олинади. [6, 145]

Тиллараро мулоқотнинг алоҳида тури бўлмиш таржима турли тиллар матнларининг мазмунан тенг қийматлилигини тақозо этади. Аслият ва таржима матнлари мазмунининг узаро мос келиши зарурлиги эквивалентликни таржиманинг асосий шарти сифатида тан олишни талаб қилади. Бунда “эквивалентлик” тушунчаси “яхши”, “сифатли”, “бежирим” таржимани англатади. Аммо эквивалентлик, ана шу маънода яна ишлатиладиган “адекватлик”, “тулақонлилик” тушунчалари ҳар доим ҳам амалий нуқтаи назардан ўзини оқлайвермайди. Алоҳида сўз ёки ибора таржимасига нисбатан мумкин бўлган эквивалентлик шундай майда унсурлардан ташкил топган матн таржимаси мисолида ўзини оқлаш қийин. Зеро, матндан ажратиб олинган муайян лисоний унсурнинг яхши ёки ёмон талқин этилгани бутун бошли матн ҳақида тугал фикр баён қилиш имкониятини бермайди. Бас шундай экан, эквивалентлик (адекватлик, тўлақонлилик) алоҳида бирликлар асосида мумкин бўлгани ҳолда, катта матнлар мисолида аксарият ҳолларда имкон доирасига сикмайди. Асар таржимасининг тўлақонли амалга оширилиши ҳақидаги фикр китобхоннинг ҳам, таржимоннинг ҳам орзуси, ҳолос. Нафақат кенг жамоатчилик, балки мутахассислар томонидан яхши баҳоланган асар таржимаси ҳам тўла-тоқъисликка даъво қила олмайди.

Бундай асарни тулақонли таржима қилиб бўлмас экан-да, деган фикр келиб чиқмаслиги керак. Бутун бошли асарни тўлақонли таржима қилиш унга мураккаб ижодий жараён бўлса-да, уни удалаш амалий жиҳатдан мумкин. Бу масъулият таржимондан ҳар томонлама чуқур билим ва талант соҳиби ҳамда сабр-тоқатли ижодкор бўлишни талаб қилади. Зеро, ҳар қандай тил ҳар қандай лисоний ҳамда гайрилисоний омилларни тасвирлаш лаёқатига эга. [2, 97]

Икки тил воситаларини нутқий даражада қиёслаш таржима назарияси ва амалиёти учун алоҳида аҳамият касб этади. Чунки мазкур жараён икки тил нутқий ифодалари орасидаги муносабатни белгилаш имкониятини беради. Шунинг учун ҳам таржима нутқий мулоқотнинг алоҳида тури ҳисобланади. Бундай пайтда шуни назарда тутмоқ керакки, таржимавий қиёс типларнинг бошқа хил қиёсий тадқиқотларидан бир мунча фарқ қилади. Жумладан, у тилларнинг оддий структуравий қиёсидан, яъни соф лингвистик қиёсий тадқиқотдан шу хусусийти билан фарқ қиладики, таржимавий қиёсда тиллар тизимлари унсурларининг моддий жиҳатдан узаро мос келиш-келмасликлари еътиборга олинмайди, балки қиёсланаётган тиллар воситаларининг бадиий-тасвирий, вазилавий-услубий ва прагматик жиҳатлардан ўзаро мос келиши ёки тафовут қилиши асос қилиб олинади. Шундай қилиб, тилларнинг структуравий-қиёсий тадқиқоти таржимавий қиёснинг бошлаигич нуқтаси ҳисобланади. У қиёсланаётган тиллардаги айрим жиҳатларнинг ухшаш ёки фарқланувчи томонларини кўрсатгани ҳолда, таржимавий қонуниятлар яратиш учун бой материал берадики, яратилган қонуниятлар муайян контекстларда муайян нутқий воситаларни ўзга тилга талқин қилишнинг имконий йўллари белгилаб беради. [3, 58]

Шундай қилиб, асл нусха ва таржима тиллари ходисаларини лисоний-услубий жиҳатдан қиёсий ўрганиш таржимонга мазкур тиллар орасидаги ўхшашлик ва фарқлианишнинг умумий қонуниятларини муайян қилиш учун кенг имконият туғдиради. Мавжуд қонуниятларни узлаштириш лисоний воситаларнинг муайян матний ҳолатлардаги урнини ҳолисона баҳолаш, уларнинг наинки тилда, балки нутқий жараёнда ҳам намоён бўладиган ҳиссий-таъсирчан ва образли хусусиятларини ҳисобга олиш имкониятини беради. Бундай ёндашув пировардида асл нусхага прагматик жиҳатдан мос, коммуникатив жиҳатдан тенг қийматли таржималар яратиш йўллари очиқ беради.

Адабиётлар:

1. Кайе, П. Ф. (1980). Кутлуғ мақсадга камарбаста // Таржима санъати (мақолалар тўплами, 5-китоб). – Т.: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.
2. См.: Левый, И. (1974). Состояние теоретической мысли в области перевода // Искусство перевода. – М.: Издательство «Прогресс», 1974. (Перевод с чешского и предисловие Вл. Россельса).
3. Жўраев, К. (2002). Қиёсий адабиётшунослик сарвари // Ғайбуллоҳ асСалом замондошлари хотирасида. Тошкент ислом университети.
4. Саломов, Ғ. (1973) Муқаддима ўрнида // Таржима санъати (мақолалар тўплами, 2-китоб). Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр.
5. Сафаров, О. (2018). XX аср таржимашунослиги ва таржима тўплами // Ўзбекистон таржимашунослари форуми (илмий мақолалар тўплами).
6. Тоҳирбоев, Б. Х. (1980) ўғли. Таржимашунослик фанининг назарий илдизлари // Таржима санъати (мақолалар тўплами, 5-китоб). Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
7. Умиров, С. (1999). Мавлоно Ғайбуллоҳ ас-Салом. Мулоқот.